

ІНТЕЛЕКТУАЛ НА СТОРОЖІ ТОЛЕРАНТНОСТІ (ПЕРЕДМОВА ДО УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ ЛЕКЦІЇ К. ПОППЕРА «ТОЛЕРАНТНІСТЬ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ»)

Микола Брюховецький

Анотація. Публікація являє собою вступну статтю до українського наукового перекладу лекції Карла Поппера 1981 року «Толерантність та інтелектуальна відповідальність». Автором запропоновано історичний та концептуальний огляд контексту написання і виголошення лекції. Коротка історична довідка появи цієї роботи з посиланням на тогочасні фонди та премії, яка наводиться в статті, проливає світло не тільки на обставини появи лекції, а і є прикладом того, як працювала – працює, власне, і зараз – західна наука.

У статті основні положення лекції Поппера «Толерантність та інтелектуальна відповідальність» порівнюються з аналогічними думками щодо цієї ж тематики більш відомого та більш фундаментального твору «Відкрите суспільство та його вороги». Зроблено наголос на значенні «Толерантності та інтелектуальної відповідальності» як більш пізньої роботи з точки зору актуалізації, доповнення та продовження ключових ідей Карла Поппера щодо толерантності, які раніше були сформульовані дослідником досить опосередковано.

Також у вступній статті акцентовано увагу на таких новаціях лекції як розвиток нової професійної етики вченого та спеціаліста, обґрунтуванні необхідності вишукування помилок та заборони їх приховувати, обережно-му ставленні до авторитетів, важливості взаємної критики і самокритики.

В публікації робиться наголос на актуальності принципових міркувань Карла Поппера в лекції щодо толерантності для сучасних викликів. Окремо зосереджено увагу на перспективах застосування принципових поглядів дослідника на толерантність при аналізі широкого спектра сучасних ідеологічних, політичних та навіть військових конфліктів з точки зору потенційних раціональних результатів.

Ключові слова: толерантність, парадокс толерантності, Карл Поппер, нова професійна етика, самокритика

Карл Поппер – чи не найвідоміший апологет толерантності в науковому середовищі ХХ століття. Достатньо звернутися лиш до фундаментальної роботи «Відкрите суспільство та його вороги», де в декількох розділах викладено його майже апологічні думки з цієї теми. Але ми маємо і більш пізню роботу Поппера, що повністю сконцентрована на проблемах толерантності, і яка, враховуючи історичний контекст та час написання, є більш наближеною до наших сучасних реалій. Лекція «Толерантність та інтелектуальна відповідальність» («Toleration and intellectual responsibility») 1981 року, згодом опублікована як окрема робота, була перекладена щонайменше десятима різними мовами, проте дотепер немає її українського перекладу.

Вперше лекція «Толерантність та інтелектуальна відповідальність» була виголошена 13 березня 1981 року – майже через 40 років після написання «Відкритого суспільства» – в Йоркському університеті (Велика Британія). Лекція входила в цикл Меморіальних лекцій – щорічних публічних лекцій з тематики толерантності, які проходили в Йоркському університеті та були фінансовані і організовані Фондом «C. and B. Morrell Trust».

Цей фонд був заснований в 1959 році братами Катбертом та Джоном Бовесом Морреллом. Останній був колишнім мером міста Йорк та стояв біля витоків Йоркського університету. Фонд було утворено з метою «поглиблення філософського та історичного розуміння і поцінування ідеї толерантності як концепції та практики» [7]. Завданнями діяльності фонду є підтримка академічних досліджень в галузі філософії, політології та толерантності, включаючи щорічні меморіальні лекції, стипендіальні магістерські програми [5], проведення конференцій та семінарів, публікації та видавництво робіт [6]. Фонд «C. and B. Morrell Trust» активно функціонує і дотепер. Зокрема, ним було створено Мореллівський центр толерантності, який з 2015 року працює як міждисциплінарний центр дослідження та обговорення питань толерантності в сучасному світі [7]. Існує початковий оригінальний машинопис лекції «Толерантність та інтелектуальна відповідальність» на 18 сторінках, датований 13 березня 1981 року, який зберігається в архівах Карла Поппера в Альпійсько-адриатичному університеті Клагенфурта (Австрія) [3].

Децю пізніше – 26 травня 1981 року – Поппер повторив лекцію в Тубінгенському університеті (Німеччина). В публічному доступі відеохостингу «YouTube» існує аудіозапис виголошення лекції [4]. Приводом для прочитання стало вручення Карлу Попперу Премії доктора Леопольда Лукаса. Ця премія вручається щорічно і дотепер

Факультетом протестантської теології Тюбінгенького університету за видатні досягнення та внесок у сприяння міжкультурним відносинам, толерантності та гуманності. Серед лауреатів премії, окрім Поппера, були такі видатні філософи як Майкл Волцер, Рене Жирар, Дітер Генріх, Поль Рікер та багато інших [1].

Власне, цього разу лекція Поппера і була присвячена пам'яті цього відомого єврейського історика релігій Леопольда Лукаса, який став жертвою нацизму та загинув в концтаборі Терезієштадт в 1943 році. Своєю промовою Поппер хотів вшанувати пам'ять «вченого, історика, людини толерантності та гуманності, яка стала жертвою нетолерантності та негуманності» [2].

Цей другий варіант лекції також міститься в архіві Альпійсько-адриатичного університету Клагенфурта разом з додатковими матеріалами: супровідними документами, анотаціями, нотатками, листуванням [3]. Існування лекції в кількох редакціях разом з іншими документами свідчить про те, що матеріал готувався дослідником достатньо довго, виважено протягом тривалого проміжку часу в першій половині 1981 року.

Перша публікація цієї лекції, ймовірно, відбулася німецькою мовою в збірці Тюбінгенького університету «Toleranz» в 1982 році [8, с. 165]. Англійською мовою робота вперше опублікована в 1987 році в антології «On toleration» наукового видавництва «Oxford University Press» [11, с. 17]. Власне, з цього видання і здійснювався запропонований далі науковий переклад.

Також варто відзначити, що переклад вказаної лекції згодом було здійснено французькою, іспанською, італійською, болгарською, хорватською, польською, румунською та багатьма іншими мовами [12, с. 109], що вказує, по-перше, на затребуваність зазначеної роботи, а по-друге, на нагальну необхідність здійснення її українського перекладу.

Звісно, в цій лекції повторюються найголовніші ідеї Поппера щодо толерантності, які вже були викладені у «Відкритому суспільстві». Зокрема, з «Відкритого суспільства» нам вже добре знайомі: ідея так званого парадоксу толерантності, згідно якого необмежена толерантність має призвести до зникнення толерантності, оскільки безмежна терпимість означитиме терпимість до агресії проти себе і не дозволить нам захищати своє толерантне суспільство від нетолерантних впливів [9, с. 226]; вимога толерантності до тих, хто сам є толерантним та не пропагує нетолерантність [9, с. 205]; ідея взаємозв'язку між толерантністю та раціоналізмом [10, с. 225]; важливість інтелектуальної скромності, інтелектуальної чесності та самокритики [9, с. 166–167];

шкідливість ксенофобії, партикулярного та ворожого ставлення до іншої позиції [9, с. 154–159].

Проте в «Толерантності та інтелектуальній відповідальності» автор робить більший наголос на особистій інтелектуальній відповідальності. Лекція складена пізніше, тому поряд з актуалізацією ряду старих загроз, ретельно викладених у «Відкритому суспільстві» (тоталітаризм, закриті суспільства, фанатизм, нетерпимі ідеології), автор додає нові, обумовлені зростанням «нових мод»: тероризм, релятивізм та навіть «абсолютна відданість толерантності» [11, с. 30] (остання, власне, і призводить до парадоксу толерантності). В цій більш пізній роботі робиться наголос на активному характері толерантності, зокрема, обґрунтовується думка, що толерантність – це не просто пасивне сприйняття інших думок, а готовність до взаємної критики і самокритики [11, с. 34]. Крім того, автор обстоює ідею прийняття нової професійної етики вченого та спеціаліста, а також вперше системно формулює основні її принципи:

- людство загалом знає набагато більше, ніж хто-небудь окремо;
- кожна спеціалізація може бути піддана сумніву;
- наші знання є гіпотетичними, тобто невизначеними й обмеженими, натомість наша необізнаність – безмежною;
- помилки трапляються щодня в кожній галузі, навіть серед авторитетів;
- ми повинні змінити своє ставлення до помилок, більшість з яких зумовлені нашою недосконалістю, невіглаством, недостатньою самокритикою;
- ми повинні всі разом навчатися на своїх помилках [11, с. 32–33].

Відповідно, засадничим підґрунтям такої нової етики є думка, що приховування помилки – це головний непростимий гріх, а найважливішими компонентами є самокритика і взаємна критика [11, с. 34].

Одним з показників фундаментальності будь-якого вченого, в тому числі і філософа, є життєздатність та актуальність його ідей. За таким показником ім'я Карла Поппера надовго вкарбоване в світову наукову пам'ять. Ідеї дослідника щодо толерантності залишаються актуальними для сучасності з середини минулого століття.

Так, одним з найголовніших засадничих принципів, пов'язаних з толерантністю є обґрунтований Поппером принцип абсолютної нетерпимості до нетолерантних ідеологій чи підходів, пов'язаний зі сформульованим ним парадоксом толерантності. Цей принцип достатньо простий і полягає в тому, що толерувати можна все, що не загрожує самій толерантності. Проте, агресивні дії чи агресивні ідеології, які хоча б своїм існуванням підривають саму ідею толерантності, чи бодай становлять їй загрозу, підлягають забороні. В цьому відношенні допустимими є навіть насильницькі методи боротьби з подібними діями та ідеологіями [11, с. 20–21].

На нашу думку, з огляду на широкий спектр сучасних ідеологічних протистоянь, а також суперечок морально-етичного чи ціннісного характеру, цей принцип зберігає свою актуальність та затребуваність в наші часи. Можна з великою імовірністю припустити, що послідовне застосування цього принципу на широкому спектрі сучасних ідеологічних конфліктів, що пов'язані з протилежними цінностями, – від концепції «руського міра» («*Pax Russica*») до «культури скасування» («*Cancel culture*»), від антирасистського руху «Життя чорних важливі» («*Black Lives Matter*») до воукізму («*Woke culture*») – могло б привести до певних ефективних, принаймні з раціональної точки зору, результатів.

Інший важливий попперівський постулат щодо толерантності полягає в майже ототожненні толерантності та демократії. І якщо цю думку у «Відкритому суспільстві» філософ сформулював достатньо опосередковано (див., напр.: [10, с. 149–151]), то в «Толерантності та інтелектуальній відповідальності» ми бачимо прямий зв'язок, виражений у словах: «щоб захистити толерантність від її ворогів, ми повинні захистити демократію, її інститути та досягнення» [11, с. 24]. Дійсно, тільки такі форми правління та політичні режими, які сповіднують виборність, змінність, змагальність гілок влади, можливість критики владних інститутів з боку суспільства, свободу слова – при цьому не як формальні ознаки, а як реальні і дієві якості, – тільки такі форми правління та політичні режими можуть забезпечити дотримання толерантності як засадничого імперативу.

Так само, як і попередній принцип, цей постулат теж можна спробувати застосувати (на жаль, лише умоглядно) до багатьох сьогоденних політичних суперечок та навіть військових конфліктів. І також можна з великою імовірністю припустити отримання цілком однозначних з раціональної точки зору результатів. Звісно ми зараз дуже далекі від окресленої дослідником «утопії толерантності». Крім того, нова епоха

нейромереж та штучного інтелекту ще поставить перед людством безліч нових викликів. Проте і тут, на наш погляд, попперівська нова професійна етика вченого та спеціаліста, заснована на критиці, самокритиці та вишукуванні помилок, ніяк не завадить подоланню таких викликів.

References

1. *Dr. Leopold Lucas Prize*. URL: <https://uni-tuebingen.de/en/faculties/protestant-theology/faculty/lucas-prize/>
2. *Idols of the Tribe. Tolerance*. URL: <https://www.idolsofthetribe.com/tolerance/>
3. *KPA Offprints Index*. URL: <https://www.aau.at/wp-content/uploads/2025/01/KPA-OffprintsIndex.pdf>
4. *Karl Popper – Duldsamkeit und intellektuelle Verantwortlichkeit. YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=yHN3dcNSfGA>
5. *MA in Political Philosophy (The Idea of Toleration)*. URL: <https://www.studyinuk.global/courses/ma-in-political-philosophy-%28the-idea-of-toleration%29>
6. *Morrell Centre*. URL: <https://www.facebook.com/MorrellCentre/>
7. *Morrell Centre for Legal and Political Philosophy. History*. URL: <https://www.york.ac.uk/morrell-centre/history/>
8. *Popper K. Duldsamkeit und intellektuelle Verantwortlichkeit*. Stuhlmacher P., Abramowski L. (eds.). *Toleranz: Zur Verleihung des Dr.-Leopold-Lucas-Preises*. Tübingen: Attempto Verlag, 1982. (Tübingen Universitätsreden; 31). P. 165–186.
9. *Popper K. The open society and its enemies. Vol. I. The spell of Plato*. London: Routledge, 1947.
10. *Popper K. The open society and its enemies. Vol. II. The high tide of prophecy: Hegel, Marx, and the aftermath*. London: Routledge, 1947.
11. *Popper K. Tolerance and Intellectual Responsibility // Mendus S., Edwards D. (eds.). On Toleration*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
12. *The Writings of Karl Popper*. URL: <https://www.aau.at/wp-content/uploads/2019/01/1.1-The-Writings-of-Karl-Popper.pdf>

AN INTELLECTUAL STANDING GUARD OVER TOLERATION
(PREFACE TO THE UKRAINIAN TRANSLATION OF K. POPPER'S
Toleration and Intellectual Responsibility)

Mykola Briukhovetskyi

Abstract. This publication serves as an introductory article to the Ukrainian scholarly translation of Karl Popper's 1981 lecture *Toleration and Intellectual Responsibility*. The author offers a historical and conceptual overview of the context in which the lecture was written and delivered. A brief historical account of the circumstances surrounding the creation of this work, including references to relevant foundations and prizes of that time, not only sheds light on the background of the lecture itself but also serves as an example of how Western academic scholarship operated – and continues to operate – today. The article compares the main theses of Popper's lecture *Tolerance and Intellectual Responsibility* with his better-known and more foundational work *The Open Society and Its Enemies*. Emphasis is placed on the importance of the lecture as a later work that actualizes, supplements, and continues Popper's key ideas on tolerance, which had previously been expressed in a more indirect manner.

The introductory article also highlights such innovations of the lecture as the development of a new professional ethic for scholars and specialists, the justification for seeking out errors and the prohibition of concealing them, a cautious attitude toward authorities, and the importance of mutual criticism and self-criticism.

The publication emphasizes the relevance of Popper's fundamental reflections on tolerance to contemporary challenges. Particular attention is given to the potential for applying his principled views on tolerance to the analysis of a wide range of current ideological, political, and even military conflicts, from the perspective of potential rational outcomes.

Keywords: toleration, paradox of toleration, Karl Popper, new professional ethic, self-criticism.

Надійшла до редакції 25 травня 2025 р.

Прийнята до друку 1 червня 2025 р.

Опублікована 1 вересня 2025 р.

Брюховецький Микола Миколайович

Кафедра філософії

Криворізький державний педагогічний університет

просп. Університетський, 54

м. Кривий Ріг

50086

Briukhovetskyi Mykola

Department of Philosophy

Kryvyi Rih State Pedagogical University

Universytetskyi ave., 54

Kryvyi Rih

50086

<https://orcid.org/0000-0001-7103-5620>

briukhovetskyi@gmail.com

<https://doi.org/10.55056/apm.7767>